

Mihai Țipău

ORIGINALUL GERMAN AL ISTORIEI UNIVERSALE TRADUSE DE VLAD BOȚULESCU DE MĂLĂIEȘTI

Activitatea de traducător a lui Vlad Boțulescu de Mălăiești, desfășurată la Milano, semnalată încă din secolul al XIX-lea de către Ioan Bogdan¹ și Nicolae Iorga², a fost pusă în valoare prin recente ediții științifice ale manuscrisurilor sale³. Biografia sa este în general cunoscută, datele cu privire la aceasta fiind analizate detaliat, pe baza surselor, în primul dintre studiile introductive din edițiile respective⁴. În contextul articolului de față vom menționa doar faptul că Vlad Boțulescu era un poliglot, care își începuse formarea la Academia Domnească din București, în timpul domniilor lui Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat, unde a studiat cu Gheorghios Trapezuntios și Markos Porfyropoulos⁵.

Cea mai întinsă dintre lucrările traduse de Boțulescu la Milano, *Istoriia de toată lumea* sau *Istoria universală*, a ridicat o serie de probleme cu privire la identificarea originalului. Faptul că acest original nu a putut fi depistat a generat emiterea unei serii de teorii cu privire la limba în care acesta a fost redactat⁶. Se pune astfel la îndoială afirmația clară a traducătorului că originalul ar fi fost

¹ Prima mențiune din istoriografia română modernă este făcută cu prilejul descoperirii manuscrisului de la Viena; vezi Ioan Bogdan, *Câteva manuscripte slavo-române din Biblioteca Imperială de la Viena*, „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, XI, 1888–1889, p. 27–28.

² Nicolae Iorga, *Studii de istorie și de istorie literară*, în „Literatură și artă română”, IV, 1899, p. 17–28.

³ Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri I. Viața lui Scanderbeg*. Ediție critică, introducere, studii filologice și lingvistice, glosar și indice de Emanuela Timotin și Ovidiu Olar, București, 2013; idem, *Scrieri II. Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice*. Ediții critice, studii introductive și glosar de Cristina-Ioana Dima, București, 2013; idem, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*. Ediție critică, studii, glosar și indice de Emanuela Timotin și Andrei Timotin, București, 2013.

⁴ Ovidiu Olar, *Logofătul de taină. Viața, aventurile și traduceri ale lui Vlad Boțulescu de Mălăiești*, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri I. Viața lui Scanderbeg*, p. 13–37. Cu privire la utilizarea numelui Mălăescu / Boțulescu, vezi Alexandru Mareș, *Numele de familie al logofătului Vlad din Mălăiești: nume moștenit sau imaginat?*, în „Limba română”, LX, 2011, nr. 1, p. 95–100.

⁵ Pirin Boiagev, *Vlad Boțulescu et Partenij Pavlovič*, în „Revue des études sud-est européennes”, XVIII, 1980, nr. 2, p. 287–292. Despre Markos Pofyropoulos, vezi Πασχάλης Μ. Κιτρομυλίδης, *Κυπριακή λογοσόννη, 1571–1878. Προσωπογραφική θεώρηση*, Λευκωσία, 2002, p. 226–228 (cu bibliografia anterioară).

⁶ Pentru diferitele teorii formulate cu privire la originalul scrierii, vezi Eugenia Dima, *Capcanele filologiei sau Despre păcatul trufiei*, în *Începutul modernizării culturii române și racordarea la Occident prin traduceri*, editori Andrei Corbea-Hoișie, Eugenia Dima, Iași, 2016, p. 93–148; Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Traducătorii români și traduceri laice din secolul al XVIII-lea*, Iași, 2016, p. 129–137. S-a menționat doar ca ipoteză de lucru și posibilitatea unui original în limba franceză; vezi Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *op. cit.*, p. 130–131.

LR, LXVII, nr. 3–4, p. 369–388, București, 2018

o lucrare în limba germană. Particularitățile vocabularului lui Boțulescu, cu frecvente glose în limbile greacă sau italiană au fost folosite ca argumente în formularea unor astfel de teorii. S-a emis astfel ipoteza unui original în limba italiană (celelalte traduceri de la Milano fuseseră făcute din această limbă), în limba latină, sau în limba greacă. Pentru a combina două dintre aceste „soluții” s-a susținut că ar fi fost vorba despre un text italian la care traducătorul a avut acces printr-un intermediar grec⁷. Inutil de menționat că toate aceste ipoteze nu au condus la identificarea unui original în aceste limbi. Că astfel de teorii nu se puteau susține era evident atât din afirmația fără echivoc a lui Boțulescu, cât și din numeroasele forme de termeni sau nume proprii care nu puteau fi explicate decât printr-un original german.

Mai mult, un studiu detaliat al conținutului lucrării a pus în evidență relația clară a acesteia cu școala istoriografică germană din secolul al XVIII-lea⁸. Totuși, având în vedere că nu se putea identifica cu exactitate care dintre lucrările de istorie universală din spațiul german a stat la baza traducerii lui Boțulescu, teoriile cu privire la un original în altă limbă nu puteau fi respinse cu siguranță în totalitate.

Soluționarea acestei „enigme” a literaturii române din secolul al XVIII-lea vine să confirme opiniile potrivit cărora originalul traducerii *Istoriei universale* a lui Vlad Boțulescu de Mălăiești era redactat în limba germană.

Am identificat acest original, pe care s-a bazat traducerea lui Boțulescu, ca fiind o lucrare cu caracter istorico-geografic, concepută ca un material explicativ al celebrelor hărți realizate de către geograful și cartograful Johann Baptist Homann (1664–1724)⁹. Atlasul lui Homann a fost un succes editorial, autorul și descendenții săi primind privilegiul de editare și tipărend numeroase ediții succesive¹⁰.

Titlul complet al lucrării folosite de către Boțulescu (în ediția din 1742, care după cum se va vedea, este cea folosită de traducătorul român) este:

ATLAS / HOMANNIANVS / ILLUSTRATUS, / Das ist: / Geographische, Physicalische, Moralishe, / Pölitische und Historische Erklärung / Der nach des seeligen / Herrn Johann Hübners / Methode illuminirten / Homannischen / Universal-Charten, / Wodurch nicht nur / Ein vollkommener Geographischer Unterricht, / sondern auch eine ordentlich zusammen hangeude Historie / der vornehmsten Welt-Reiche / Nach

⁷ *Ibidem*, p. 137.

⁸ Andrei Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*”, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*. Ediție critică, studii, glosar și indice de Emanuela Timotin și Andrei Timotin, București, 2013, p. 24–57.

⁹ Despre Homann vezi [A.] Brecher, „Homann, Johann Baptist”, în *Allgemeine deutsche Biographie*, vol. 13, Leipzig, 1881, p. 35–38.

¹⁰ Prima ediție a atlasului lui Homann a apărut în 1716 la Nürnberg (*Großen Atlas über die ganze Welt*), fiind urmată de o ediție pentru tineret cuprinzând un număr de 18 hărți (Johann Baptist Homann, *Atlas methodicus explorandis juvenum profectibus in studio geographico ad methodum Hübnerianam accomodatus / Metodischer Atlas. Das ist, Art und Weise, wie die Jugend in Erlernung der Geographie füglich examiniret werden kan nach Hübnerischer Lehr-Art eingerichtet*, Nürnberg, 1719). Ediția pentru tineret a fost retipărită în 1754 și 1777. Despre aceste ediții ale atlasului lui Homann v. Theodor Brüggemann, Otto Brunken, *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1570 bis 1750*, Stuttgart, 1991, c. 1419–1420.

einer neuen Einrichtung und besonderm Selectu / vor Augen geleyet wird, / Daß auch solche, die nicht studiret haben, diese beyde Wissenschaft- / ten von sich selbst gar füglich erlernen können, / Alles bis auf gegenwärtige Zeit continuiert / und mit nöthigen Registern versehen von / M. Johann Jacob Schatzen, / Gymnasiarcha des Straßburg. Gymnas. und Universitäts- / Bibliothecario. / Zweyte und vermehrte Auflage. / Mit Königl. Poln. und Chur-Sächsis allergnäd. Privilegio. / Verlegt Michael Gottlieb Griebach, Hoch-Fürstl. Sächs- / scher privil. Buchhändler, 1742.

Cartea are trei volume, sau „părți” („Theile”), fiecare având o pagină de titlu separată, imprimată în două culori. Lucrarea a fost publicată de editorul Michael Gottlieb Griebach, cu privilegiul acordat de regele Poloniei care era totodată și principe elector al Saxoniei. Locul publicării nu este menționat în ediția din 1742, dar poate fi dedus pe baza celorlalte ediții ca fiind Eisenach sau Leipzig¹¹. În frontispiciul primei părți se află o gravură reprezentându-l pe autorul cărții, având următoarea inscripție: „M. Joh. Jacobus Schatz Argentinensis Gymnas. patrii Gymnasiarcha et Academice Bibliothecarius”.

Așa cum rezultă din titlu, lucrarea cuprinde explicarea geografică, fizică, morală, politică și istorică a hărților universale ale lui Homann, ilustrate după metoda lui Johann Hübner¹². Se subliniază faptul că scrierea prezintă geografia și istoria lumii până în prezent.

Autorul este Johann Jacob Schatz (sau Johann Jakob Schatz în grafia actuală), director („gimnaziarh”) al Gimnaziului din Strassburg și bibliotecar al Universității. Schatz (1691–1760), a fost un filolog, teolog și geograf german, director și al unor importante instituții de învățământ din Trarbach (1720–1726), Eisenach (1728–1737) și Strassburg (1737–1760), în ultimele două localități fiind și bibliotecar¹³. În afară de *Atlas Homannianus*, Schatz a redactat lucrări istorice¹⁴ și geografice¹⁵, adesea cu scop didactic declarat, între altele traducând și rezumând în limba germană și în

¹¹ Prima ediție, datând din 1737, face referire la editor ca fiind din Eisenach, iar edițiile din 1747 și 1753 menționează ca loc de publicare „Leipzig und Eisenach”, localități aflate în Saxonia. În ediția din 1737 Johann Jacob Schatz era director și bibliotecar al gimnaziului din Eisenach („Gymn. Isenach. Directore und Bibliothecario”).

¹² Despre învățatul german Johann Hübner (1668–1731), vezi H. Kämmel, „Hübner, Johann”, în *Allgemeine deutsche Biographie*, vol. 13, Leipzig, 1881, p. 267–269. Despre activitatea de istoric a lui Hübner, vezi și Andrei Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*”, p. 34–35.

¹³ Despre Johann Jakob Schatz, vezi Wilhelm Pökel, *Philologisches Schriftsteller-Lexikon*, Leipzig, 1882, p. 241. <http://www.teuchos.uni-hamburg.de/interim/prosop/P-Schatz.Johann.Jakob.html>, http://archiv.francke-halle.de/zeit_start.fau?prj=ifaust8_afst&dm=Archiv&listex=GND%20&zeit=129202592 și <http://kalliopie-verbund.info/de/eac?eac.id=129202592>, accesate la 18 august 2018.

¹⁴ Johann Jacob Schatz, *Kurtzer Abrisß der Historie des Alten Testaments, samt der Kayser-Historie des Neuen Testaments als der erste Theil der Universal-Historie, der studierenden Jugend zum besten entworfen*, Strassburg, 1748.

¹⁵ Johann Jacob Schatz, *Erste Anfangs-Gründe Der Geographie in welchen nach Anleitung achtzehnen nach des seligen Herrn Johann Hübners verbesserten Methode illuminirten Homännischen General- und Special-Charten*, Nürnberg, 1741. Este vorba despre o altă lucrare de comentarii la hărțile din atlasul lui Homann, realizată după o metodă similară cu cea din *Atlas Homannianus*. A fost reeditată în 1743, 1745 și 1752; vezi Th. Brüggemann, O. Brunken, *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur*, c. 1420.

latină celebra lucrare a lui Bernard de Montfaucon, *L'antiquité expliquée et représentée en figures* (Paris, 1719)¹⁶.

Cartea lui Johann Jacob Schatz, *Atlas Homannianus*, a fost publicată în cinci ediții: 1737, 1742, 1747, 1753 și 1763, fiecare ediție fiind revăzută și adăugită față de cea precedentă. În special aceste adăugiri vizează aducerea la zi a unora dintre informațiile cu caracter istoric. Ediția a cincea are titlul puțin schimbat, textul fiind revăzut de către Johann Joachim Schwaben, profesor la colegiul princiar din Leipzig și supervisor al bibliotecii Universității¹⁷. Se observă o oarecare ritmicitate în publicarea edițiilor, primele patru apărând la intervale de aproximativ cinci ani, iar ultima, la zece ani după ediția anterioară. Această ritmicitate ar putea fi pusă în legătură cu scopul didactic al lucrării, care era foarte probabil folosită ca manual școlar.

Departate de a fi o raritate bibliografică, exemplare din *Atlas Homannianus* al lui Johann Jacob Schatz nu au putut fi totuși identificate în bazele de date *on-line* ale bibliotecilor din nordul Italiei, între care și Biblioteca Nazionale Braidense (cunoscută și sub numele de Biblioteca di Brera), de unde se știe că provin manuscrisele lui Boțulescu aflate astăzi la Veneția, după ce o perioadă s-au aflat în capitala Austriei. Și pentru Biblioteca Națională Austriacă (Österreichischen Nationalbibliothek) din Viena, cercetarea cataloagelor *on-line* nu a condus la descoperirea unor exemplare din ediția din 1742 a cărții, existând în schimb edițiile din 1747 și 1753. Cercetări atente în aceste biblioteci și în altele din același spațiu, ar putea eventual conduce la identificarea exemplarului folosit de traducătorul român¹⁸. Perspectiva nu este atât de improbabilă, având în vedere faptul că la amintita bibliotecă vieneză a fost identificat un volum care i-a aparținut lui Vlad Boțulescu¹⁹.

De remarcat faptul că, în tradiția epocii, în originalul german, pentru redarea cuvintelor de origine latină, sau împrumuturilor din limbile romanice sunt folosite

¹⁶ Johann Jacob Schatz, *Griechische und Römische Alterthümer, welche der berühmte P. Montfaucon ehemals samt den dazu gehörigen Supplementen in zehen Bänden in Folio, an das Licht gestellt hat*, Nürnberg, 1757. Bernard de Montfaucon, *Antiquitates Graecae et Romanae*, Nürnberg, 1757, redactată în formă prescurtată în limba latină de J. J. Schatz, cu note de Johann Salomon Semler.

¹⁷ Herrn M. Johann Jacob Schatzens, *Gymnasiarchen des Straßb. Gymnas. und Univers. Biblioth., Erläuterter Hommanischer Atlas, welcher eine geographische, physicalische, moralische, politische und historische Erklärung der nach Johann Hübners Methode illuminirten Universalcharten enthält, wodurch nicht nur eine hinlängliche Erdbeschreibung, sondern auch eine ordentlich zusammenhängende Geschichte der vornehmsten Weltreiche, nebst der Wapenkunst erlernt werden können*, von neuem durchgesehen und bis auf gegenwärtige Zeiten fortgesetzt von Johann Joachim Schwaben, A. M. des großen Fürstencollegii in Leipzig d. z. Probstes, und der das. Universitätsbibl. Aufseh. Fünfte, verbesserte und vermehrte Auflage. Mit Kaiserl. Königl., Pohl. und Chursächs. allergnäd. Privilegien, Leipzig und Eisenach, Verlegts Michael Gottlieb Griebbach, 1763.

¹⁸ Potrivit informației furnizate de Andrei Timotin, corespondența purtată cu Biblioteca Trivulziana din Castello Sforzesco din Milano nu a pus în evidență existența în fondurile acesteia a acestor tipărituri.

¹⁹ Cătălina Vătășescu, *Un traité anglais sur les langues du monde appartenant à un prince de la famille Cantacuzino au début du XVIIIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, LIV, 2016, nr. 1-4, p. 201-212.

caracterele de tip *antiqua*, în timp ce restul textului este imprimat în așa-numitele caractere „gotice”. Se pot explica astfel, prin influența exercitată de original și cuvintele redade de traducător cu caractere latine. În text nu apar decât cu rare excepții cuvinte redade cu caractere grecești²⁰, iar numele proprii grecești sunt redade în forme latinizate sau preluate din italiană. Cuvintele grecești, relativ numeroase în textul românesc al lui Boțulescu, i se datorează deci în cea mai mare parte acestuia și nu provin din lucrarea originală.

Traducerea selectivă, așa cum se va vedea, a lui Vlad Boțulescu de Mălăiești a fost efectuată după ediția a doua, din 1742, fapt dovedit de comparația unor pasaje din textul românesc cu edițiile succesive din *Atlas Homannianus*. Ediția din 1737 nu a putut constitui baza traducerii, având în vedere faptul că în textul lui Boțulescu, așa cum s-a remarcat de către editori²¹, sunt descrise evenimente din anul 1741, cum sunt cele privind succesiunea imperială.

Un argument împotriva utilizării de către traducător a unei ediții mai târzii (cel puțin teoretic ar fi putut fi folosită chiar și ediția din 1763) este faptul că într-un pasaj din ediția din 1742, cu privire la încoronarea împăratului textul de cult „Te Deum laudamus” apare în limba latină, la fel ca în traducerea românească, în timp ce în ediția din 1753 este tradus în germană („Herr Gott, dich oben wir”)²². Este dificil de presupus că Boțulescu ar fi retradus în latină textul respectiv.

Structura celor trei părți ale *Atlas Homannianus* în ediția din 1742 este următoarea:

Primul volum debutează cu un „Cuvânt-înainte” („Vorrede”) de 19 pagini, înainte de începerea numerotării propriu-zise a paginilor și continuă cu un capitol introductiv „Kurtze Einleitung zur Geographie” (p. 1–67), având subtitlul „Vorbereitung”. Urmează descrierea geografică pe baza hărților din *Atlasul* lui Homann, începând cu prima

²⁰ Un exemplu este ilustrativ în acest sens: „Bedeutet besonders bey den Lateinischen Scribenten Asia insgemein nur so viel, als Klein Asien oder das heutige Natolien, welches von ἀνατολή der Aufgang der Sonnen, seinen Namen hat“ (J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 233–234). Același text în varianta românească a lui Boțulescu este: „Între scriitorii istorici letinești, acest cuvânt Asia de obște să înțeleage de obște Asia cea Mică sau, cum să zice acum, Natolia Mică, care nume vine din cuvântul grecescu ἀνατολή, adecăte răsărita soarelui” (Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 108).

²¹ Andrei Timotin ajungea („Originalul *Istoriei de toată lumea*”, p. 27–29), pe baza informațiilor oferite de textul lui Boțulescu, la concluzia că redactarea originalului a fost încheiată între lunile iunie și august 1741 (*Ibidem*, p. 27), iar punerea în circulație a textului a avut loc în perioada august 1741 – septembrie 1745 (*Ibidem*, p. 28–29). Aceste concluzii sunt confirmate în întregime de constatarea că ediția din 1742 (și nu cea din 1737 sau 1747) a *Atlas Homannianus* a fost textul folosit de Boțulescu în realizarea traducerii sale. O confirmare a acestor concluzii este și faptul că în ediția din 1742 „Cuvântul-înainte” („Vorrede”) este datat „Straßburg den 25 Augusti 1741”.

²² Cf. textul din ediția din 1747, vol. I, p. 215: „worauf er dann vor den Altar geführt, das *Te Deum laudamus* gesungen”, cel din ediția 1753, vol. I, p. 215: „und das Herr Gott, dich oben wir, gesungen wird” și traducerea lui Boțulescu: „Și așa apoi îl duc înaintea altariului să cânte *Te Deum laudamus*” (Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *Un text românesc inedit din 1763 despre ceremonialul alegerii și încoronării împăratului romano-german*, în „Revista istorică”, XXVI, 2015, nr. 3–4, p. 243).

hartă ce reprezenta planiglobul (p. 67–96). Cea de-a doua hartă descrisă este cea cuprinzând Europa (p. 97–114). Prezentarea propriu-zisă a zonelor geografice și statelor începe cu spațiul german („Teutschland”), care ocupă și o parte importantă a lucrării (p. 115–388). Prima parte este completată de un indice de nume proprii.

Volumul al doilea debutează cu descrierea celei de-a patra hărți din *Atlasul* lui Homann și cuprinde Țările de Jos [„Niederlanden”] (p. 1–42), urmată de un scurt capitol despre Episcopia Lutich și Ducatul Bovillon (p. 42–44). Descrierea celei de-a cincea hărți cuprinde Elveția („Schweitz”, p. 45–74), în timp ce cea de-a șasea hartă se referă la Franța (p. 75–138) și Lotharingia (p. 138–151). Urmează textul privitor la harta a șaptea, cuprinzând Italia (p. 151–257), cea de-a opta, despre Marea Britanie (p. 257–312), cea de-a noua, cu Spania și Portugalia (312–370), și cea de-a zecea, cu Polonia (și Lituania), Prusia și Kurlanda (p. 370–416). Volumul se încheie, de asemenea, cu un indice de nume.

Cel de-al treilea volum începe cu descrierea celei de-a unsprezecea hărți, cuprinzând provinciile dunărene, „Grecia” contemporană și Arhipelagul („Erklärung der eilften Charte, von den an der Donau gelegenen Provintzen, samt dem heutige Griechenland und dem Archipelago”, p. 1–94). Următoarele capitole sunt dedicate hărții a douăsprezecea, cuprinzând Danemarca (p. 94–117), celei de-a treisprezecea, cuprinzând Suedia și Norvegia (p. 117–147) și celei de-a paisprezecea, ce prezenta Rusia și „Tataria mică și mare” (p. 148–180). Următorul capitol cuprinde descrierea geografică și istorică a Asiei, reprezentată în cea de-a cincisprezecea hartă a lui Homann (p. 180–303), descriere pe care Boțulescu o prelucrează și o plasează la începutul traducerii sale. Urmează capitolul despre Pământul Făgăduinței sau Palestina, prezentat în cea de-a șaisprezecea hartă (p. 304–340). Ultimele două capitole sunt cele despre Africa (harta a șaptesprezecea, p. 340–390) și America (harta a optsprezecea, p. 390–430). Și acest volum se încheie cu un indice de nume proprii. La finalul fiecărui capitol se află un subcapitol intitulat „Parerga” care descrie elementele exterioare ce însoțesc hărțile din *Atlasul* lui Homann (steme, portrete etc.).

Deși se intitulează *Atlas Homannianus* și se bazează pe hărțile publicate de Johann Baptist Homann, lucrarea lui Schatz nu este un atlas geografic propriu-zis și nu este ilustrat cu hărți. De altfel, privilegiul de a edita hărțile aparținea moștenitorilor lui Homann („Homann’s Erben”), care le-au publicat o lungă perioadă de timp în ediții succesive²³. Cartea lui Schatz este o scriere istorico-geografică care are doar ca punct de pornire hărțile respective.

Cele trei părți ale lucrării, publicate în volume separate, totalizează 1288 de pagini, format *in octavo*. În unele cazuri cele trei părți sunt legate într-un singur volum. Este dificil de precizat dacă Vlad Boțulescu a avut acces simultan la toate cele trei părți ale lucrării sau acestea i-au fost accesibile succesiv. Faptul este

²³ Despre aceștia, vezi Albrecht Kirchhoff, *Joh. Bapt. Homann’s Erben in Nürnberg*, „Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels”, XV, 1892, p. 324. Referitor la reacția moștenitorilor lui Homann cu privire la prima ediție din *Atlas Homannianus*, vezi Albrecht Kirchhoff, *Einführung von Schulbüchern 1741*, „Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels”, XV, 1892, p. 320–322.

relevant dacă se are în vedere ordinea inversată a continentelor (traducătorul începe cu Asia, care este în partea a treia a originalului german).

În prefața lui Boțulescu însă apar texte preluate din prima parte (primul volum) al *Atlas Homannianus*. Prefața a fost foarte probabil, după cum rezultă din chiar conținutul acesteia, redactată după finalizarea traducerii. Astfel, informațiile geografice din cea de a doua parte a prefeței traducerii românești sunt în mod clar preluate din introducerea („Vorbereitung”) geografică din debutul primului volum²⁴. Nu este vorba în acest caz de traducerea unor pasaje întregi, ca în restul „istoriei”, ci de o selecție de date, rezumând un text mai lung. Un pasaj preluat integral este cel cu privire la diametrul globului pământesc:

„§. 12. Man mercke demnach hier, daß die ganze Erd-Kugel 5400 teutsche Meilen in ihrem Umkreis austrage.

1. Eine teutsche Meile ist ein Weg, der so lang ist, als ein Wandersmann in seinem ordentlichen Schritt innerhalb zwey Zeiger-Stunden zurück legen kan.

2. Nebst den teutschen Meilen hat man auch Französische, Italiänische und andere Meilen unter welchen die Französische insgemein nur eine Stunde, die Italiänische aber nur eine halbe Stund-Wegs ausmachen”²⁵.

„Toată sfera (adecăte globul acesta al pământului) iaste împrejur de cinci mii și patru sute de miliuri nemțești. O milă nemțească iaste o călătorie de doaoă ceasuri ce un om cătător în pasul său poate face. O milă franțozească iaste numai un ceas, iar o milă italienească iaste drum numai de o jumătate de ceas”²⁶.

Un alt fapt de remarcat este dubla traducere, diferită ca selecție a textelor și ca vocabular a pasajelor referitoare la alegerea împăratului romano-german, texte aflate în prima parte a lucrării²⁷. Există posibilitatea ca traducerea să fi fost realizată în două etape separate în timp, fapt care ar putea eventual indica accesul în două ocazii diferite la textul tipărit.

Motivele pentru care Boțulescu nu a menționat titlul lucrării traduse, după cum a procedat în alte cazuri, ar putea fi multiple. Este clar totuși că traducătorul nu a încercat în mod deliberat să treacă sub tăcere originalul folosit. Cel mai probabil este că motivația a fost una de ordin practic. Titlul lung, greoi, al originalului german, cu referire la acel *Atlas Homannianus*, pe care Boțulescu probabil nu îl avea la îndemână, nu era ușor de redat în limba română²⁸. În privința autorului lucrurii nu erau mai clare, doar în titlu fiind menționate, pe lângă referirea indirectă la Homann, alte două nume: Hübner și Schatz. Apoi, traducătorul intenționa

²⁴ J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, 1742, I, p. 5–6.

²⁵ *Ibidem*, 1742, I, p. 6.

²⁶ Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 105.

²⁷ Despre aceste texte, vezi Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *Un text românesc inedit din 1763*, p. 231–246 (cele două versiuni la p. 236–246).

²⁸ De remarcat totuși că titlul textului despre canonizarea Sf. Felice, tradus de către Boțulescu din limba italiană, era de asemenea lung și complex, vezi Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri II. Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice*, p. 107.

să ofere cititorului o istorie universală, efectuând pe cât posibil o selecție a materialului istoric din textul german, text organizat pe o bază geografică. Astfel sunt de înțeles indicațiile repetate că este vorba despre un compendiu: „însă pe scurt” (în titlu, p. 101), „pe scurt însă” (tot în titlu p. 107) (deși expresii germane similare apar în compendiile de istorie universală din epocă). Fiind deci o rezumare și nu o traducere completă, poate că traducătorul a considerat că menționarea originalului nu ar mai fi necesară, fiind considerată poate ca nepotrivită și nerelevantă pentru cuprinsul variantei traduse.

O ipoteză mai puțin probabilă este cea potrivit căreia Boțulescu ar fi obținut și folosit un exemplar incomplet, din care lipsea pagina de titlu. Faptul că traducătorul a folosit toate cele trei părți (volume) ale ediției germane, fiecare având pagina sa de titlu, face însă și mai puțin verosimilă această ipoteză.

Titlul ales de logofătul român *Istoriia de toată lumea* sau *Istoria universale* este original, în sensul că nu a fost preluat din textul tradus. Este însă de presupus că Vlad Boțulescu va fi fost familiarizat cu noțiunea de istorie universală și va fi avut cunoștința sau chiar va fi consultat lucrări cu un astfel de conținut. Titlul ales dovedește modul în care traducătorul a prelucrat materialul pe care îl avea la îndemână, obținând o lucrare istorică dintr-una geografico-istorică.

În privința prefeței lui Boțulescu sursele acesteia sunt elucidate doar în parte, odată cu descoperirea originalului german. După toate probabilitățile, prefața a fost redactată după realizarea traducerii. În prefață sunt preluate câteva informații geografice, din lucrarea lui Schatzen, aflate în original în partea de început a primului volum. Pasajele cu privire la rolul istoriei, cu citate relativ exacte, ca cel din Cicero, par a avea tot o sursă scrisă, nefiind redată din memorie de către Boțulescu. Mai mult, este posibil ca această sursă să fi fost tot în limba germană²⁹. Astfel ar rezulta din definiția istoriei ca „învățătura vieții omenești”, care redă *magistra vitae* al lui Cicero, sintagmă care apare în unele traduceri germane din secolul al XVIII-lea, dar și în lucrări de istorie, într-o formă asemănătoare cu cea de la Boțulescu „Lehrmeisterin des männliches Lebens”³⁰.

Rezolvarea chestiunii originalului german al scrierii simplifică într-o anumită măsură și explicarea provenienței termenilor din alte limbi (în special din greacă și italiană) prezenți în traducerea românească.

Numeroasele glose grecești³¹ s-ar putea explica prin utilizarea de către Boțulescu a unui lexicon german – grec, italian – grec sau latin – grec. Pentru toate aceste variante

²⁹ Citatul din Cicero apare în aceeași formă în istoria universală a lui Johann Heinrich Zopf, vezi Andrei Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*”, p. 43.

³⁰ V. de exemplu această sintagmă citată în Johann Heinrich Häveckers, *Chronica und Beschreibung der Städte Kalbe, Aken und Wantzleben*, Halberstadt, [1720], p. 2.

³¹ Despre glosele din traducerile lui Boțulescu, vezi Emanuela Timotin, *Apprendre et expliquer. Le gloses dans une Vie de Skanderberg traduite de l'italien en roumain au XVIIIe siècle*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, 58, 2013, p. 205–221 și Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle (1763) traduite par Vlad Boțulescu*, în „Revue des études sud-est européennes”, LI, 2013, p. 159–174.

textul traducerii poate oferi argumente. Este evident interesul traducătorului pentru limba greacă, în special în cazul terminologiei politice și de ceremonial³². O cercetare a edițiilor de astfel de lexicoane care i-ar fi putut fi accesibile traducătorului ar putea conduce la identificarea acestuia. Este însă posibil să fi fost vorba despre un dicționar manuscris, eventual realizat chiar de către traducător pentru uzul personal³³.

Un indiciu în acest sens ar putea fi o sintagmă din prefața *Istoriei de toată lumea* în care se menționează că s-a „ajutat însă cu περιγράφεις τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν περιόδων”³⁴. Primul cuvânt din sintagma în limba greacă nu are sens. Dacă ar fi fost „περιγραφές” ar fi fost „descreri ale numelor și ale perioadelor”. Încă din ediția prefetei publicată de Nicolae Iorga în 1899 sintagma apare „περιγράφεις τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν περιόδων”. Totuși, într-o conferință ținută la Ateneul Român în 1898 și publicată în același an, Iorga reda textul astfel: „περιφράσεις τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν περιόδων”, care s-ar traduce prin „perifraze ale numelor și perioadelor”, o variantă corectă gramatical și ceva mai clară ca sens³⁵.

S-ar putea ca în acest caz Boțulescu să se refere la unul dintre dicționarele utilizate și nu doar la simple formulări perifrastice folosite în traducere. Formularea folosită de traducător s-ar putea referi la un dicționar de tipul celui al lui Johann Hübner, *Reale Staats- und Zeitungs- Lexicon*, publicat la Leipzig în 1704 (cu numeroase ediții ulterioare)³⁶.

O confruntare cu facsimilul paginii respective din manuscris³⁷ a făcut posibilă clarificarea cuvântului exact folosit de Boțulescu: περιγραφές. Sintagmele în limba greacă³⁸ care se pot vedea în facsimilele prefetei, indică un scris grecesc clar și fără erori, cum este de altfel de așteptat pentru un fost student (remarcat de

³² Pentru glosele grecești din *Istoria* lui Boțulescu, vezi Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle*, p. 165–166, 169–170.

³³ Ipoteza utilizării de către Boțulescu a unui dicționar manuscris a fost formulată, pe baza unor exemple similare din epocă, de către Emanuela Timotin și Andrei Timotin în *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle*, p. 172–173.

³⁴ N. Iorga, *Studii de istorie și de istorie literară*, p. 25. Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 102.

³⁵ Nicolae Iorga, *Două conferinți. I. Luptele românilor cu turcii de la Mihai-Viteazul încoace. II. Cultura română supt fanarioți*, București, 1898, p. 96.

³⁶ O eventuală confuzie Zeit / Zeitung ar putea fi eventual explicația pentru „περιόδων” din sintagma discutată anterior. În acest caz Boțulescu este posibil să se refere în prefață chiar la lexiconul lui Hübner, o lucrare cu o largă circulație care i-ar fi putut fi accesibilă încă din perioada în care se afla în serviciul Cantacuzinilor. Cercetări ulterioare vor putea verifica această ipoteză.

³⁷ Mulțumesc și pe această cale lui Andrei Timotin pentru amabilitatea de a-mi pune la dispoziție facsimile în format electronic după o serie de pagini ale manuscrisului 68 din Arhivele de Stat din Veneția, cuprinzând introducerea *Istoriei universale* și textul inedit intitulat „De câteva cavalieraturi ce sânt mai vestite în Evropa, aici să semnează”, aflat la finalul aceleiași manuscris.

³⁸ Astfel de sintagme în limba greacă sunt frecvente și în alte texte istorice românești din secolul al XVIII-lea, cum ar fi, de exemplu, cronica lui Radu Greceanu, și acesta logofăt ca și Boțulescu, vezi *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, vol. II, București, 1961, p. 7.

contemporanii săi) al Academiei Domnești din București³⁹. Boțulescu folosește adesea limba greacă în textul traducerii atunci când are de redat noțiuni dificile, în special din sfera terminologiei politice⁴⁰.

Originalul german oferă o explicație și pentru formele italiene sau latine ale unor toponime germane prezente în traducere⁴¹. Unele dintre acestea apar chiar în textul german în ambele forme, ca de exemplu Mainz [Mainz] / Moguntia⁴² sau Aachen / Aquisgranum⁴³. Faptul nu exclude, așa cum am arătat și anterior, posibilitatea folosirii de către traducător a unui dicționar ce cuprindea și echivalențele toponimelor în limbile germană și italiană.

Metoda traducătorului român pentru adaptarea originalului german este, după cum am arătat mai sus, adecvată scopului pe care și-l propusese. Sunt selectate din *Atlas Homannianus* în special pasajele cu caracter istoric, renunțându-se la numerotarea paragrafelor, care constituie o caracteristică a textului german. Boțulescu realizează astfel o compilație, cu o contribuție personală în privința selecției textelor. Această selecție a fost însă facilitată de faptul că, în majoritatea cazurilor informațiile istorice sunt plasate în originalul german după cele geografice, fiind structurate în subcapitole separate, cu titluri care se referă la cuprinsul istoric al acestora, cum ar fi, de exemplu: „Historie von Teutschland” (vol. I, p. 299), „Historische Beschreibung von Italien” (vol. II, p. 188), „Historie von Frankreich” (vol. II, p. 109), „Historische Beschreibung” (vol. III, p. 34), „Historische Beschreibung von Asia” (vol. III, p. 34). Totuși, în pasajele istorice alese de către traducător, acesta urmează îndeaproape textul german cu un minim de omisiuni sau prelucrări și cu o remarcabilă acuratețe a redării în limba română a originalului.

Raportul dintre partea geografică, netradusă de către Boțulescu și cea istorică, tradusă de acesta, este variabil în originalul german. Pentru spațiul german („Teutschland” în lucrarea lui Homann), de exemplu, care este și cel mai amplu descris, partea geografică ocupă 184 de pagini (vol. I, p. 115–299), iar cea istorică („Historie von Teutschland”) se întinde pe 87 de pagini (vol. I, p. 299–386). Acestea corespund paginilor 173–366 din manuscrisul lui Boțulescu⁴⁴. În cazul Asiei, pentru care textul lui Boțulescu este publicat integral, partea istorică din

³⁹ Ilustrativ este în acest sens faptul că Partenie Pavlovici (Partenij Pavlovič) ține să îl menționeze în mod expres pe „Malaescul Vladul” în autobiografia sa, dintre alți douăzeci de colegi de clasă, imediat după ce îi amintise pe profesorii săi de retorică, Gheorghios Trapezuntios, și de filozofie, Markos Porfyropoulos. V. Pirin Boiagev, *Vlad Boțulescu et Partenij Pavlovič*, p. 287. Cunoștințele de limbă greacă de care Boțulescu dă dovadă în traducerile sale sunt o dovadă în plus pentru nivelul ridicat al studiilor de la Academia Domnească din București.

⁴⁰ Despre terminologia politică și utilizarea limbii grecești în glosele lui Boțulescu, vezi E. Timotin, A. Timotin, *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle*, p. 159–174.

⁴¹ Faptul că forme italiene sau latine sunt frecvente în istoriile universale germane din secolul al XVIII-lea a fost remarcat și anterior, vezi Emanuela Timotin, „Studiu lingvistic”, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 91.

⁴² J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, 1742, I, p. 164.

⁴³ *Ibidem*, I, p. 165.

⁴⁴ Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 19.

originalul german are 69 pagini (vol. III, p. 234–303), ce corespund cu 66 pagini din ediția tipărită (Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 107–173) și cu 127 de pagini din manuscris. Măsura în care Boțulescu a preluat și tradus informații și din capitolele cu conținut strict geografic, pe lângă cele istorice, va putea fi precizată doar prin comparația cu textul manuscris încă inedit. În privința capitolelor din *Istoria universală* deja publicate se poate spune că traducătorul român nu s-a limitat la a prelua părțile strict istorice (desigur cu informațiile de natură geografică ce apăreau în acestea), ci a preluat, în unele cazuri, și informații din capitolele cu caracter geografic.

În privința spațiului românesc, traducătorul omite două scurte subcapitole despre Țara Românească și Moldova, aflate în partea geografică, pe care, ca și în celelalte cazuri, nu o traduce (intitulate „Von der Wallachey” și „Von der Moldau”, vol. III, p. 21–22). În text sunt prezente doar informațiile istorice despre Transilvania, Boțulescu traducând subcapitolul „Kurze Nachricht von Siebenbürgen” („Înștiințare pe scurt despre Ardeal”, vol. III, p. 49–53).

Un element de formă preluat din originalul german este și repetarea prescurtată a titlului capitolului în partea de sus a fiecărei pagini a manuscrisului, care se regăsește și în textul tipărit din *Atlas Homannianus*.

După cum am arătat, în *Atlas Homannianus* prezentarea Asiei este plasată în cea de-a doua parte a volumului al treilea. Motivele pentru care traducătorul optează să înceapă prezentarea istoriei universale cu Asia nu sunt foarte clare și țin cu siguranță de o opțiune personală. Chiar dacă alte circumstanțe, cum ar fi accesul într-o succesiune diferită la volumele originale, ar fi impus această ordine în procesul de traducere, aceasta ar fi putut fi ușor modificată la transcrierea manuscrisului⁴⁵. Oricum, este o viziune originală, fiind în conexiune, așa cum s-a remarcat, cu încercarea de a conferi o coerență cronologică istoriei traduse⁴⁶.

Prezentarea istoriei Asiei în textul românesc începe de la paragraful 77 din originalul german, cu capitolul „Historische Beschreibung von Asia” („Istoria Asiei” la Boțulescu). În textul german acestui paragraf îi precede o lungă descriere geografică a Asiei (p. 180–234), omisă de traducător.

În continuare traducerea urmează îndeaproape textul original:

„Dieser Theil der Welt, in welchem die erstem Menschen geschaffen worden, und welcher vor alles andern am ersten bewohnet worden, mithin gleichsam den Sammen von allen Volkern, in der ganzen Welt in sich begreiffet (...) Solchergestalt mercken wir auch Anfangs, daß das Wort Asia beyden alten Auctoribus in mancherley Verstand genommen, und der darunter verstandene Theil der Welt auf unter schiedene Weise von eben denselben eingetheilet werde (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 233–234).

⁴⁵ S-a demonstrat argumentat că manuscrisul *Istoriei* reprezintă transcrierea de către traducător a propriului exemplar „de lucru” al traducerii; vezi Emanuela Timotin, *Istoria universală din manuscrisul 68 din Arhivele de Stat din Veneția*, în Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 20–21.

⁴⁶ A. Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*”, p. 39–40.

„Această parte a lumii, în care au fost zidiți cei dentâiu oameni și cea mai dentâiu parte au fost lăcuită, den carea iaste sãmânța tuturor neamurilor a toatei lumii (...). Într-acestaș chip dară, noi încă dentâiaș dată băgăm seama că cuvântul Asia, între autorii vechi, în multe chipuri au fost luat și partea lumii ce să înțeleage într-aceaea în multe osebite feliuri zișii scriitori o împărțescu” (Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 107, 108).

Descrierea Asiei se încheie cu insula Formosa, atât în originalul german cât și în traducerea românească:

„Die Insul FORMOSA hieß vor Alters Talieukieu, ihrer Fruchtbarkeit halben aber ist sie von den Spaniern Formosa genennet worden. Vor den Spaniern waren die Portugiesen auf der Insul: wie aber diese von jenen vertrieben worden; also mußten die Spanier hinwieder den Engelländern weichen, wie diese letztere anno 1635 den Holländern Platz machen mußten. Anno 1661 wurden auch diese von den Chinesern depossediert” (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 303, în acest text și în celelalte citate din studiul de față a fost respectată ortografia originalului).

„Ostrovul ce să cheamă Formoza mai nainte vreame să numea Taliiu Chiu, dar apoi șpaniolii o au numit Formosa (frumoasa) pentru pământul roditor ce are. Mai naintea șpaniolilor era portughezii într-acest ostrov, dar apoi, după cum portughezii au fost izgoniți de șpanioli, așa și șpaniolii au trebuit să lase englezilor locul și apoi și englezii, la anul 1635, au trebuit să lase meidanul olandezilor, dară la anul 1661 și olandezii au fost izgoniți de chinezi” (Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 173).

Originalul german continuă cu descrierea celei de-a șaisprezecea hărți din *Atlasul* lui Homann („Erklärung der sechzehenden Charte von dem gelobten Land oder Palaestina”) ⁴⁷, care este adaptată de Boțulescu sub titlul de „Istoriia Pământului Făgăduinței” ⁴⁸. În acest caz traducătorul preia câteva informații din partea geografică a originalului german (cu privire la etimologia numelor geografice), pentru a trece apoi la partea istorică propriu-zisă, intitulată în original „Historische Beschreibung des Gelobten Landes”. Câteva texte sunt ilustrative pentru modul în care traducerea urmează îndeaproape textul original:

„1. Den Namen JUDÆA hat das Land von dem Juda, den Sohn Jacobs, als dem Stamm-Vater des Stamms JUDÆ, von dem auch das Königreich Juda den Namen hat. Es wurde aber vor Alters unter Judæa entweder das gantze gelobte Land, so fern es alle 12 Stämme unter sich begriffen hat, verstanden; oder nur das Stück, welches das Königreich Juda genennet wurde.

2. Den Namen PALÆSTINA hatte es bey dem Profan-Scribenten und war darunter der mittägliche Theil von Syrien begriffen” (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 304).

⁴⁷ J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 304–340.

⁴⁸ Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 173–195.

„Numele cu care să cheamă Iudea să trage den Iuda, fiul lui Iacov, carele era rădăcina, capul și tatul neamului Iudei, cu al căruia nume să numeaște și acel pământ și crăie Iudea. Cu acest nume de Iudea în vremea veche să înțelegea au tot pământul în care lăcuia ceale doasprezece neamuri ale lui Izrail, sau numai partea ce era crăia Iudei. Cu numele de Palestina o numea scriitorii profani (adecâte cei ce au scris lumeștile istorii), cu care nume să cuprindea partea despre amiază a Siriei” (Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 173).

Și finalul acestui capitol din traducerea lui Boțulescu corespunde exact cu finalul părții istorice din originalul german:

„§.25. Nach dieser Zeit hat das Jüdische Land mit dem Römischen Reich einerley Fatalitäten gehabt, bis sich die Saracenen im siebenden Sæculo davon Meister machten. Und ob man gleich in den folgenden Zeiten an Seiten der Christen darauf bedacht war, durch die sogenante Creug-Züge oder Cruciatas den Unglaubigen dieses Land wieder aus den Händen zu reissen, dieselben auch so glücklich waren, daß sie zu Ende des elften Sæculi wieder ein Christliches Königreich zu Jerusalem aufrichten konten, so hat doch die Freude nicht gar lang gewähret, sondern es haben die Türeken sich nachhero wieder davon Meister gemacht, und sind auch bis dato in dessen Besitz geblieben” (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 339).

„După aceea<le> vreme, pământul ovreiescu aseamenea întâmplări și nenorociri împreună cu împărăția romană au avut, până în vremea când la seculul (veacul) al șaptelea, viind sarachinii, au supus și au luat acel pământ și măcar că după aceea vreme, despre partea creștinătății, gândind să izgonească iar dentr-acel pământ pe păgâni, multă oaste s-au adunat și rădicat, carea să numea cruciata, adecâte oastea crucei, și au avut încă și noroc apoi, la sfârșitul al unsprezecelea secul (veac) ca să ia cu biruință acel pământ și să facă încă crăie în Ierusalim, cu toate acestea, acea veselie și bucurie n-au ținut multă vreme, căci duple aceea turcii au luat acel pământ iar și sânt până acum stăpânitori” (Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 195).

După acest capitol, traducătorul român trece de la volumul al treilea la primul volum din *Atlas Homannianus*, prezentând „Istoriia Evropei”. Trebuie remarcat că primul volum din lucrarea germană cuprinde și o introducere din care o parte importantă se referă la heraldică (p. 30–61). Această parte, cu numeroase ilustrații, deși nu a fost tradusă, va fi atras probabil atenția lui Boțulescu, cunoscut fiind interesul acestuia pentru heraldică încă de când se afla în serviciul Cantacuzinilor. Volumul I este dedicat descrierii spațiului german („Erklärung der dritten Charte von Teutschland”, p. 115–388). Din această descriere face parte și textul cu privire la alegerea împăratului romano-german⁴⁹, tradus în două variante de către logofătul român. O comparație între originalul german și textul românesc este ilustrativă și în acest caz pentru calitatea traducerii și metoda folosită de Boțulescu.

⁴⁹ J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 212–221, §114–§128.

„§.115. Ein Römischer Kayser ist derjenige, welcher von den Churfürsten im Namen des sämtlichen Reichs zu einem Ober-Haupt des Römischen Teutschen Reichs erwehlet wird: damit er selbigem gebührend vorstehe und dasselbe regiere.

„§.116. Ein solcher Kayser ist von alten Zeiten her durch besondere Titul von andern Häuptern unter schieden worden. Da dann unter den neuen vor andern zu merken sind der Titul Römisch-Teutscher Kayser, der von Ottone I seinen Ursprung haben soll, indem derselbe zuerst sich diesen Titul angemäßt, um damit zu bezeugen, daß ein König in Teutschland (dann also sind die teutschen Kayser sonsten auch genennet worden) auch zugleich Herr über Rom und Italien sey. Sonst werden den Kaysern annoch diese Epitheta beygeleget, Allerdurchlauchtigster, Großmächtigster und Unüberwindlichster u.“⁵⁰.

„Un împărat al romanilor iaste acela ce în numele a toatei împărăției electorii îl aleg a fi cap al Împărăției Romane Nemțești, pentru ca el însuș să fie căpeteniia și chivernisitoriul după cum să cuvine aceștei împărății.

Un chesar ca acesta au fost den vremile vechi încoace pururea osebit în titlul său între alte căpetenii. Și între titlurile noaoă iaste mai întâiu a să semna titlul împărat roman-nemțescu, carele începutul său au avut de la Otone cel Dentăiu, ce întâiu acest titl au luat, ca cu aceasta să arate că un craiu al Țării Nemțești (de vream ce încă așa au fost numiți împărații nemțești) într-aceaeaș dată iaste încă și stăpân al Râmului și al Italiei. Afară dentr-aceasta, împăratul are și alte ἐπιθετα adecăτε παραλληλότατος, κραται<ό>τατος și ἀνίκητος etc.“⁵¹

„Die Reichs Kleinodien, deren vorhin gedacht werden, bestehen 1) In einer geschlossenen Kayser Crone, so von purem Goldacht Pfund schwer, und noch von Carolo M. herrühret. 2) In Carolo M. Schwerd und Ring, davon das erstere in einer sehr kostbaren Scheide. 3) In dem gülden Reichs-Scepter und Reichs-Apfel, 4) In den Ante Stiefeln und Dalmatischen Rock, so auch von Carolo M. gestiftet. 5) In einem Mantel und Wappen-Rock. Alle diese Stücke werden zu Nürnberg verwarlich aufgehallen; ausser Carolo M. Schwerdt, welches die Stadt Achen überliefert“⁵².

„Seamnele Imperiului de care mai sus s-au zis sânt aceastea. Întăiu, o coroană închisă de aur curat, care trage opt funturi, care va să zică mai mult de trei ocale și jumătate grea. Și iaste această coroană de la Carol cel Mare. A doaoa, paloșul și inelul lu Carol, între cari teaca paloșului iaste foarte împodobită cu scumpe pietri. A treia, schiptrul de aur al împărăției și mărul împărăției. A patra, cizmele și mintiia dalmatina, cari iar Carol cel Mare le-au orânduit. A cincea iaste un mantel sau porfira cu seamnele peceților pe deasupra. Toate aceaste seamne sânt ținute și păzite în cetatea Nirnberg, afară numai de paloșul lu Carol Magno ce stă în pază la Acfisgrana cetate“⁵³.

Paragrafelor cu privire la alegerea imperială îi urmează în lucrarea lui Schatz o prezentare a principilor electorii⁵⁴, rezumată de către Boțulescu⁵⁵.

⁵⁰ *Ibidem*, I, 1742, p. 212–213.

⁵¹ Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit*, p. 242.

⁵² J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 218.

⁵³ Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit*, p. 245.

⁵⁴ J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 226–232 (§135–§144).

⁵⁵ Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit*, p. 241.

Prezentarea geografiei și istoriei spațiului european continuă în volumul al doilea din *Atlas Homannianus*. O comparație cu titlurile subcapitolelor din traducerea lui Boțulescu⁵⁶ indică faptul că a fost urmată aceeași metodă ca în cazul Asiei, fiind traduse în general capitolele cu informații istorice și mai puțin cele care cuprindeau informații strict geografice⁵⁷.

Traducerea continuă cu prima parte din volumul al treilea, cu selectarea pasajelor istorice din originalul german. Și în acest caz titlurile lui Boțulescu urmează îndeaproape cele ale respectivelor pasaje din cartea lui Schatz⁵⁸. Ultima parte a lucrării se află în aceeași ordine în traducere și în textul german, cuprinzând istoria Africii și a Americii⁵⁹.

Textul din finalul manuscrisului lui Boțulescu „De câteva cavalieraturi ce sunt mai vestite în Evropa”, a avut probabil ca punct de pornire informațiile din paragraful 27 din capitolul despre Europa⁶⁰ și cele din paragraful 202 din capitolul despre Germania⁶¹. Textul însă este ilustrativ pentru modul de lucru al traducătorului român în întregul text al *Istoriei*. Astfel, Boțulescu a selectat pasajele cu privire la ordine cavalierești sau decorații care se găseau în descrierea diverselor țări, reunindu-le într-un text unitar. Sunt descrise ordinul Lânii de Aur și apoi ordine din Rusia, Franța, Anglia, Danemarca, Polonia. Textul continuă cu ordinul Teutonic și cu cel al cavalerilor Sfântului Ioan. Toate aceste pasaje, de dimensiuni variabile, sunt traduse fidel după textele respective din originalul german, modul în care acestea

⁵⁶ Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 19.

⁵⁷ Titlurile capitolului cu informații istorice (care urmează informațiilor geografice) din volumul al II-lea din *Atlas Homannianus* pun în evidență modul în care traducătorul a urmat îndeaproape textul original: „Historische Nachricht von den Niederlanden” (p. 26), „Historie von der Schweiz” (p. 63), „Historie von Frankreich” (p. 109), „Historie von Löhringen” (p. 143), „Historische Beschreibung von Italien” (p. 188), „Historie von Groß-Britannien” (p. 288), „Historie von Spanien und Portugall” (p. 348), „Von Portugall insonderheit” (p. 364), „Historie von Polen und Lithauen” (p. 387), „Preußische Historie” (p. 404), „Von Curland” (p. 413, capitolul îmbină informația geografică cu cea istorică). Dintre aceste capitole Vlad Boțulescu se pare că nu l-a tradus pe cel dedicat Lotharingiei, după cum rezultă din titlurile consemnate în descrierea manuscrisului.

⁵⁸ „Istoricești înștiințări de provinciile ca sânt pe lângă apa Dunărea de Jos” („Erklärung der eilften Chartre, von den an der Donau gelegenen Provintzen, samt den heutige Griechenland und Archipelago”, p. 1), „Istoriia Țarei Ungurești” („Die Ungarische Historie”, p. 37), „Înștiințare pe scurt despre Ardeal” („Kurze Nachricht von Siebenbürgen”, p. 49), „Istoriia împărăției creștinești a Răsăritului” („Historie des Orientalischen Christlichem Kayserthums”, p. 53), „Istoriia turcească” („Türkische Historie”, p. 64), „Istoriia de Țara Grecească” („Historie von Griechenland”, p. 70), „Istoriia de crăia Danemarchei (Dania)” („Erklärung der zwölften Chartre, von Dänemarck”, p. 94), „Istoriia crăiei ștefești” („Schwedische Historie”, p. 124), „Istoriia de crăia Norvegiei” („Historie von Norwegen”, p. 145), „Istorie de Țara Rusească și de Țara Tătărăscă” („Historie von Rußland u. der Tatarey”, p. 174). V. Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri III. Istoria universală. Asia*, p. 19.

⁵⁹ „Historische Beschreibung von Africa” (p. 375), „Die Egyptische Historie” (p. 375), „Historie von der Africanischen Barbarey” (p. 383), „Historische Nachricht von Mohrenland” (p. 388), „Historische Beschreibung von America” (p. 419).

⁶⁰ J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 113–114 („Die vornehmsten und bekantesten Ritter Orden in Europa sind folgende”).

⁶¹ *Ibidem*, I, 1742, p. 296–299 („Die vornehmsten Ritters-Orden in Teutschland sind”).

sunt juxtapuse aparținându-i lui Boțulescu. Motivația alcătuirii acestui capitol ca parte a *Istoriei de toată lumea* are probabil legătură cu mai vechiul interes al lui Vlad Boțulescu și al protectorilor săi Cantacuzini pentru ordinele cavalezești.

Identificarea originalului german al *Istoriei universale* traduse de Vlad Boțulescu de Mălăiești va permite o apreciere mai exactă a textului, atât din punct de vedere filologic cât și al selecției informației istorice. Cercetări viitoare, în contextul publicării integrale a textului din manuscrisul de la Veneția, vor putea pune în evidență aspectele de detaliu în privința raporturilor dintre traducerea românească și originalul german.

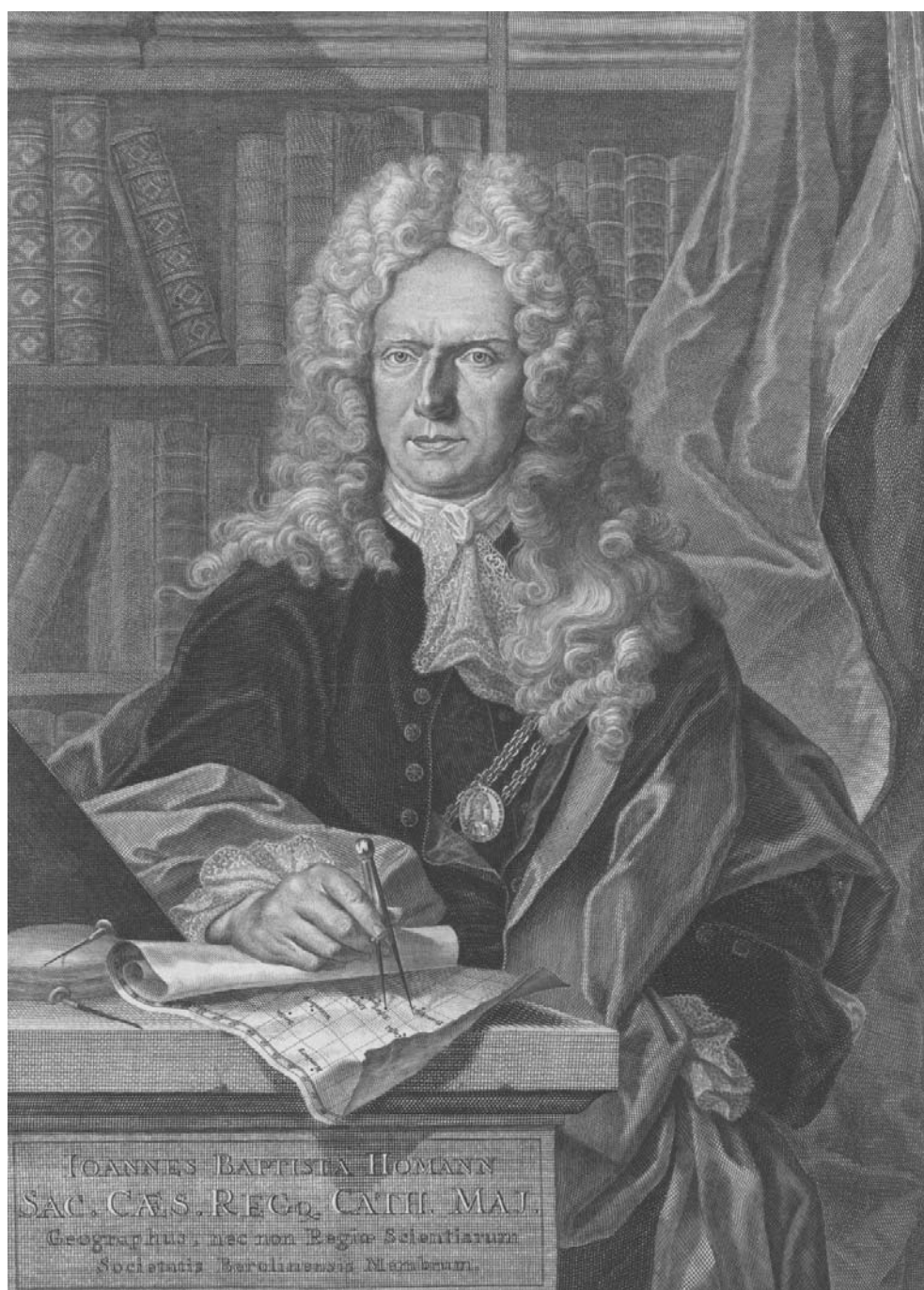
THE GERMAN ORIGINAL OF THE WORLD HISTORY TRANSLATED
BY VLAD BOȚULESCU DE MĂLĂIEȘTI

(Abstract)

During his captivity in Sforza Castle in Milan, Vlad Boțulescu de Mălăiești translated in Romanian a *World History*. His manuscript, dated 1763, was rediscovered in late 19th century in the State Archives of Venice. Although Boțulescu's activity as a translator was recently reevaluated and scientific editions of his works were published, the German original of his *World History* couldn't be identified so far. As a result, the translator's statement that he translated a German book was sometimes questioned. In the present study the German original of Boțulescu's *World History* is finally identified as Johann Jacob Schatz's second edition of *Atlas Homannianus*, published in Saxony in 1742. *Atlas Homannianus*, is a geographic and historical work, based on the maps published by Johann Baptist Homann. In translating the German text, Vlad Boțulescu selected mainly the historical chapters, omitting the geographical descriptions and thereby producing a compilation with some features of originality. Also, the translator modified the order of the chapters, starting his work not with the history of Europe, but with Asian history. He is even responsible for choosing a new title for his translation: *World History*. It should be noted however that the historical texts are translated by Boțulescu very accurately, with very few omissions. The discovery of the German original solves an "enigma" of the 18th century Romanian literature.

Cuvinte-cheie: Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Atlas Homannianus*, Johann Jacob Schatz.

*Institutul de Studii Sud-Est Europene
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

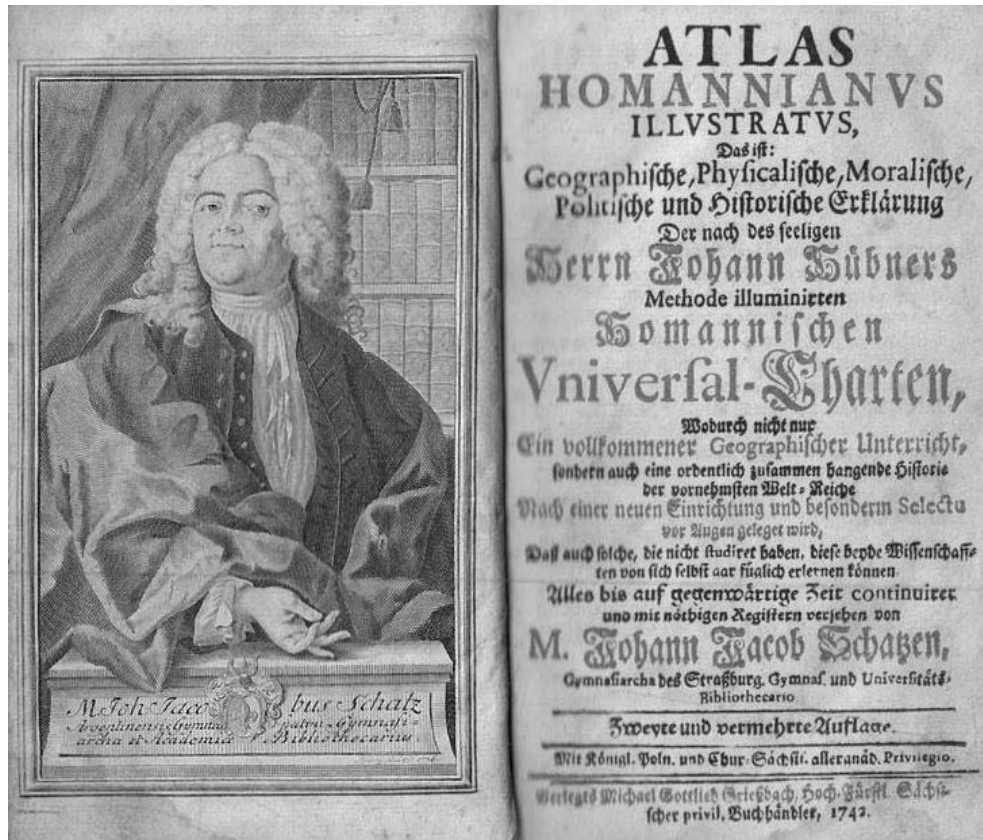
Johann Baptist Homann

Johann Hübner

Johann Jacob Schatz

Johann Jacob Schatz, *Atlas Homannianus*, 1742